

Günter Reese

„Szegények nem lesznek köztetek”

Teológia és egyház a gazdasági válság idején

Annak a XX. századnak a végén, amely egyszer „A gyermekek évszázada” szándékozott lenni, a Német Gyermekvédelmi Szövetség megállapította: a Német Szövetségi Köztársaságban mintegy 200 000 gyereket sújt az elhanyagoltság, 90 %-uk szegény családokból származik. Sok nagyvárosban létezik olyasmi, amit eddig csak a harmadik világból ismertünk: utcagyerekek. Németországban minden ötödik gyerek segélyekből él. Az 1960–1969-es évfolyamokban 1,5 millió német fiatal nem kapott szakmai képzést. A munkanélküliség meg a szociális támogatások leépítésének következményeként terjed a szegénység.

A másik oldalon hivalkodó, másokat megalázó gazdagság, következményeként egy olyan, alulról fölfelé irányuló újraelosztási politikának, amely párját ritkítja. Mindenütt szaporodnak annak a jelei, hogy valósággá válik, amiről tíz éve beszélnek, a szociális állam széthasadása kétharmad-társadalomra: kétharmadnyi jólétben élő, egyharmadnyi szegény, továbbá lakáshiány, munkanélküliség, gyermekeiket egyedül nevelők, segélyből tengődők, peremre szorítottak.

Ígéret

E számok és az emberi jogok bennük foglalt megsértései ellen tiltakozik egy kevésbé ismert szentírás hely Mózes 5. könyvéből, a Második Törvénykönyvből (MTörv 15,4): „Szegények nem lesznek köztetek.” Ez ellentmond a tapasztalatoknak, amiket viszont sokak megkönnyebbülésére fedezni látszik egy sokkal ismertebb jézusi mondás: „Szegények mindig lesznek körülöttek” (Mk 14,7). Ez mindmáig sok keresztény számára menlevél arra, hogy ne érezzék magukat nyugtalannak a szegénység járványszerű jelenségei miatt.

Ki beszél ilyen védtelenül a Második Törvénykönyvben? Mózes alakjában valószínűleg izraeli szegény emberek jelennek meg a perzsa uralom idején, egy háború pusztította országban, visszatekintve a királysággal és a nagyállamisággal folytatott, balul sikerült kísérletre. Olyan emberek, mondja Ton Veerkamp, „akik váratlan, nem remélt

esélyt kapnak arra, hogy még egyszer újrakezdhesse nek”. „Olyan társadalomra törekszenek, amelyben nincs belső és külső sarc, amely befelé és kifelé egyaránt valóban autonóm társadalom, amely produktív bázisegységeinek egyenlőségén nyugszik... állam és templom nélkül”, alacsony kizsákmányolási szinttel, mivel nem kell kiszolgáltatni egy élősködő felső réteget, nagy állami és hadi apparátust. Mivel nincsenek gazdagok, nem lesznek szegények sem (T.V., Autonomie und Egalität. Ökonomie, Politik und Ideologie in der Schrift, Alektor-Verlag 1993). És mivel tudnak arról, hogy a szolidaris gazdaságot Isten áldása kíséri, feltéve hogy hallgatnak Isten hangjára és megcselekszik a törát. Melyik törát? A feltétlen szolidaritás töráját. Ennek a magva egy olyan gazdasági rend, amely minden hetedik évre társadalmi újakezdést irányoz elő azáltal, hogy az adósságok elengedését és az adósrabszolgák felszabadítását teszi kötelezővé.

A Biblia és az igazságos gazdálkodás

A modern gazdaság tényleg értett ahhoz, hogy teológusok generációi elé elavultként és jelentéktelenként állítsa oda azt a sok-sok precíz, kihívó és értelmes kijelentést, amit a Biblia a gazdasági problémákkal kapcsolatban tesz. Még visszatérünk majd arra, mivel függ ez össze. Most csak annyit: Itt nem világkerülő vezetők beszélnek, hanem nagy szakértelemmel bíró emberek, akik zátonyra futott történelmük tanítását, a próféták igazságát tartják szemük előtt. Hasonlóan ahhoz, ahogyan Otto Dibelius mondta 1947-ben a Berlieni Egyházi Nagygyűlésen egy kudarcba fulladt történelem után, hogy „a kapitalizmust az egyház nem tekintheti többé olyan gazdasági formának, amely megállhat az evangélium követelményei előtt”. Az egyház bűnössé vált, mivel „ráhagyta a gazdaságra, hadd kövesse saját menetének törvényszerűségeit”. Az egyház semlegessége „egyértelműen a vállalkozók javát szolgálta”. A Második Törvénykönyv szerzői persze tisztában voltak a kudarc lehetőségével is, mondatukat a hit és a kétség kettős-

ségében fogalmazták meg: Tulajdonképpen nem lesznek szegények. Vagy mégis? – Egy hitvallás és egy nagy feladat jelenik meg itt.

A hitvallás és a feladat nem vásári hangoskodás dolga a biblikus szerzők szemében. Hitük abból a tapasztalatból fakad, amelyet őseik szereztek Egyiptomban. Az az Isten, akiről most tanúságot tesznek, akkoriban gondját viselte a *habiruknak* (= hébereknak), az idegen robotosok társadalmilag deklasszáldott, szolidaritást nélkülöző, de gazdaságilag alkalmazkodott csoportjának. A Kivonulás könyvének 1. fejezete írja le, mit műveltek velük az egyiptomiak.

A mértékadó ősök másik része Palesztinából származik. Az újabb kutatások valószínűsítik, hogy a megszabadító Isten régebbi tisztelői közé parasztok, pásztorok és más palesztinai perem-egzisztenciák tartoztak, akik kiváltak Palesztina nagyobb városainak befolyási övezetéből, és uralomellenes szervezeti formát építettek föl. Tapasztalataik döntően meghatározták az izraelita vallást.

Ezt mindenekelőtt a próféták igehirdetésében lehet látni. Erősen társadalmi irányultságú üzenetük – amit manapság joggal hangsúlyoznak ismét – nem bizonyos törvényeknek köszönheti létét, amelyeket megmentettek az általános feledéstől, hanem ők maguk állítottak föl olyan törvényeket, amelyeket vallásuk alapjellegzetességeiből merítettek. Ez az alapjellegzetesség merült feledésbe. Ezt panaszolják fel. Később, amikor Izrael már teljesen eljátszotta önállóságát, minden veszteség ellenére a próféták üzenete válik az újrakezdés forrásává. Így maradt ez mindmáig.

Itt azonban nem a próféták morális-vallási útmutatásairól van szó, amelyek alól a posztmodern liberalitásra utalva kivonhatná magát az ember. A próféták szó szerint elszenvedték mércéiket. Tudásuk, az, amit „eljönni láttak”, tapasztalathoz kötött. Ők nem egy bibliai morál hízalói, hanem annak az egyszerű tapasztalatnak a hordozói, amelyet korábban még ismertek az emberek: Ebül szerzett jószág ebül vész.

A szegények a mérce

A Második Törvénykönyvből vett idézet rámutat arra, amit a Biblia általánosságban igazságos gazdálkodáson ért. Itt van mindenekelőtt a szegények melletti döntés. Ez Isten döntése. Egy gazdaság sikerességét vagy sikertelenségét azon lehet lemérni, hogyan bánik a szegénységgel. Modern szlogennel szólva: „A szegényeknek kell a mércét jelenteniük!” A mára alkalmazva: Nem a bruttó társadalmi össztermék (GDP), nem a növekedési ráta, nem az exportmutatók vagy a megbízási indexek jelentik a virágzó gazdaságot, hanem a kedvező jelentés a szegénységről, megfelelő utalásokkal arra, hogy mindenkinek van munkája, van elég lakás, az emberek jól érzik magukat és van életükük.

Itt van aztán az az elképzelés, hogy mindenkinek meg kellene tudnia élni. Ha ma olyan szót keresnénk, amely fölválthatná a reformatori „egyedül”-t (*solus*), akkor ez a kis szó lenne az: „mindenki”: „Mindenki rád vár...” (Zsolt 104,27). „És Isten látta, hogy minden, amit alkotott, jó” (Ter 1,31). „Mindenki evett és jóllakott” (Mt 14,20). *Mindenki*. Ez a Biblia válasza korunk tendenciájára, amely egyre több ember kizárását jelenti.

Itt van végül az a sok-sok törvényi rendelkezés, amely a gyengék védelmezését írja elő. Az ún. Szövetség könyve így kezdődik: Az idegen, az özvegy, az árva és a szegény Isten különleges oltalma alatt áll (Kiv 22,20-26). Effajta törvényeket beleszöttek a Második Törvénykönyvbe is, amely Izrael dicső korai korszakát idézi fel, sőt ez további csoportokat sorol fel: a friss házasokat, az adósokat, a rabszolgakereskedelemben lehetséges áldozatait, a napszámosokat (MTörv 24,5-22). A papok is megőriztek hasonló rendelkezéseket a Szentség törvényében (Lev 19,2-18), és ismét újabb csoportokat jelöltek meg: a megöregedett szülőket, a legközelebb állókat („felebarátokat”), a fogyatékosokat, az öregeket. A Szentség törvényéből kiolvasható: Ha valaki Isten oltalma alatt áll, akkor az embernek megkérdőjelezhetetlen kötelessége támogatni az illetőt. A nemzetközi jogban találkozunk ezzel ismét: a „nemzetközi szolidaritás” kötelesség.

Amikor a *Nemzetközi Valutaalap* és a *Világbank* képviselői a szegény országokba utaznak, hogy segélyprogramokról tárgyaljanak, „performance”-ot, teljesítményt akarnak látni. Közgazdászokként, merthogy azok, azt értik ezen, hogy a büdzsé egyensúlya érdekében csökkenteni kell az állami kiadásokat, fokozni kell az exportot, véget kell vetni a támogatásoknak, privatizálni, liberalizálni kell, le kell építeni a vámkat és a devizakorlátozásokat.

A Biblia is „performance”-ot követel. Azt kérdezi, mit jelentenek ezek a megszorító intézkedések a szegények,

a betegek, a gyerekek, az öregek, a nők számára. Ez a „performance” többnyire minden kritikán aluli. Közgazdaságilag elavultak-e a „performance” bibliai kritériumai? Mire jó az a közgazdaságtan, amely távol tartja magától ezeket a kérdéseket?

Mindenesetre a Bibliának nincs semmilyen szociális „bogara”, ahogyan olykor-olykor lekezelően mondják: olyan elképzelése van a gazdaságról, amely a leghosszabb ideig volt mértékadó az emberiség történelmében: A gazdaság az emberek közös erőfeszítése, hogy a mindenki életéhez szükséges eszközöket előállítsák. Persze e tekintetben nem mindig zajlott szociálisan és harmonikusan a dolog, de sosem merült feledésbe annak tudata, hogy a gazdaság a társadalom egyik funkciója, és arra szolgál, hogy biztosítsák mindenkinek az életét. Egyik rendkívül érdekes könyvében (*The Great Transformation. Politische und ökonomische Ursprünge von Gesellschaften und Wirtschaften*, 1944) Klaus Polányi azt írja, hogy a történelem nem ismer olyan szakaszt, amikor az embereknek azért kellett éhen halniuk, mert kiestek a gazdasági történelemből. Egy etnológust idéz: „Nincs éhezés azokban a társadalmakban, amelyek [csak] az élet legszükségesebb feltételeivel rendelkeznek”, majd azt mondja: „A primitív tár-

sadalmakat éppen az teszi bizonyos értelemben humánusabbá a piacgazdasági társadalomnál, de egyidejűleg kevésbé gazdaságossá is, hogy az egyént nem fenyegeti az éhezés.” Polányi kimutatja, hogy a modern közgazdaságot az éhség fegyverével hozták létre, és tartják fenn ma is.

Még Adam Smith, a piacgazdaság megalapítója is abból indult ki, hogy a gazdagság arra való, hogy kiküszöböljék a szegénységet. Úgy látta, hogy a földbirtokos szerzési ösztönében a történelem ravaszága működik: mivel ő maga nem képes mindent elfogyasztani, amit mohóságában megtermel, az azokra a szegényekre száll, akik bér munkásként az alkalmazottai.

Az 1989-es Brockhaus Lexikon még ma is ezt a régi nézetet képviseli: „A gazdaság az emberi létezésen belül az egyén (egyéni gazdaság, házi gazdaság) vagy a sokaság (népgazdaság) életének materiális fenntartását és biztosítását szolgálja. Feladata és célja az, hogy tartósan fedezze a javak és szolgáltatások iránti emberi szükségletet.” Ezen a feladaton és célon mérve a mai gazdaság nyomorúságos „performance”-ot nyújt – ezért tett meg alapjául egy olyan elméletet, amely már nem akar tudni erről a feladatról és erről a célról. Ezzel el is jutottunk oda, amit a közgazdaságtan válságának hívo-

A közgazdaságtan válsága

A gazdaságnak nemcsak a bibliai elképzelések mércéjével, hanem saját céllelképzeléseinek mércéjével mérve is – „tartósan fedezze a javak és szolgáltatások iránti emberi szükségletet” – rossz a „performance”-a, és nem csupán a szegény országokban! Egy magas rangú német szociáldemokrata politikus már évekkel ezelőtt így fogalmazta meg a helyzetet: „Van elég pénzünk, és nem tudjuk szétosztani. Van elég szükségletünk, és nem tudjuk őket kielégíteni. Van elég munkánk, és nem tudjuk kinek odaadni.” Ez a közgazdaságtan válsága. A közgazdaságtan azonban a gazdaságtudomány segítségével sérthetetlené tette magát e szemrehányásokkal szemben, és nem vállalja a felelősséget, mondván, a szabad gazdaságnak nincsenek társadalmi céljai. Ez volt az álláspontja a gazdasági neoliberalizmus megalapítójának, a Nobel-díjas Friedrich August von Hayeknek. Ez a közgazdasági elmélet húzódik meg a reagenizmusnak és thatcherizmusnak nevezett gazdaságpolitika mögött, és a virágzó tájak Helmut Kohl-féle víziója mögött is, és ez eredményezte, hogy a gazdaságtudomány feladata immár

A kapitalista forradalom

Az említett változás, amely az elmúlt száz-kétszáz évben végbement, nem az égből hullott: a kapitalista forradalmat, vagy ahogyan Polányi mondja, a „nagy transzformációt” tükrözi. Ez a nagy átalakulás datálható. Három évszámot említek meg:

- 1776-ban jelenik meg Adam Smith klasszikus műve, A nemzetek gazdagsága. A „láthatatlan kézbe” vetett hittel Adam Smith az emberiség jövőjét „a profitráta kiegyenlítésére irányuló kapitalista konkurencia-piac kényszerére” hagyta rá (D. Kittsteiner). Az ezáltal bekövetkezett korszakos változást Kittsteiner így fogalmazta meg egy Marx-idézet felhasználásával: „A tőke az »új isten«, aki mintegy kétszáz évvel ezelőtt egyetlen mozdulattal lesöpörte trónjokról régebbi kollégáit. Ő – az új isten – a maga módján rendkívül alkotói és aktív, de nincs benne semmilyen titkos dialektika, és sajnos tökéletesen érzéketlen a morálfilozófia iránt.”
- 1804-ben a Code Napoléon, a világ minden polgári törvénykönyvének mintaképe, a tulajdonjogot a *dominium* értelmében határozza meg, vagyis mint „korlátlan jogot a dolgok használatához és a velük való rendelkezéshez”. Ez váltja le a régi elképzeléseket, amelyek a *patrimonium* eszméjén alapultak, vagyis a természet gondozásának és az emberekről való gondoskodásnak a kötelességén. Ennek lett a következménye, hogy az alkotmány egyik cikkelyének, miszerint „a tulajdon kötelez”, mindig is csak alibi-funkciója volt a piacgazdaságban.
- 1834-ben Angliában megszüntetik a Speenhamland-törvényt, azaz bevezetik a szabad munkaerőpiacot. Polányi azt írja: „A modern történelemben alig volt kegyetlenebb aktusa a társadalmi reformnak. Számptalan egzisztenciát semmisített meg...” A szabad munkaerőpiac még ma is számtalan egzisztenciát semmisít meg. Azt jelenti ugyanis, hogy az ún. szabad bér munkást a „munkaerő” nevű árra redukálják, amellyel az illető a piacra megy. A szabad ember alá van vetve a kereslet és a kínálat törvényének. Nincs joga az általa előállított termékre. 1834-ig volt! John Locke ezt még az emberi jogok közé sorolta. Adam Smith-nél a munkás fizeti a vállalkozót, és nem megfordítva! 1834-ben az ember a munka nevé árúvá válik! Így történhet meg, hogy zavartalanul megkövetelik, az emberek legyenek készek arra, hogy éhbéért dolgozzanak, s akkor majd találnak maguknak foglalkozást. Mert, mint mondják, ez így felel meg a kereslet és a kínálat logikájának. Csakhogy a munka az ember társadalmi tevékenységének logikájához tartozik, vagyis hogy életlehetőségeket teremtsünk és tartsunk fenn, megtapasztaljuk az élet értelmét, felelősséget vállaljunk, gyakoroljuk a szolidaritást, alakítsuk a jövőt. „Van elég munkánk, és nem tudjuk kinek odaadni.”

Íme, a kapitalista forradalom! Ezt a változást a nagy közgazdász, Werner Sombart így fogalmazta meg egyszerű szavakkal: „Ma már nemigen tudjuk elképzelni, milyen hallatlan rafinéria kellett annak a gondolatnak a kitalálásához, hogy a gaz-

nem a társadalmi cél, hanem a privát szektor szolgálata. Ezt három fogalomnak az elmúlt évszázadbéli változásán lehet lemérni.

- Az emberek objektív szükségleteiből – amelyek életük fenntartására és biztosítására irányulnak, és amelyeknek kielégítése a feladata a gazdaságnak – az egyes piaci résztvevők szubjektív preferenciái lettek. Így jutunk el oda, hogy a mai gazdaságtudomány nem képes különbséget tenni a között, hogy valaki egy tányér rizsre éhez, és a között, hogy vitorlás jachtról álmodik, egy sokgyermekes család lakásszükséglete és egy Kanári-szigeteki nyaraló között, és ha valaki már a harmadik házát építi egy luxus üdülőtelepen, azt ugyanúgy kezeli, mint amikor egy idősebb asszonynak arra van szüksége, hogy falujának legyen buszkapcsolata a legközelebbi kisvárossal.
- Abból a racionalitásból, amely a klasszikus közgazdaságtanban azt jelentette, hogy értelmesen követjük a feladatokat és a célokat, az egyes gazdasági folyamatok racionalitása lett. Így fordulhat elő, hogy egy cég „racionalizálási intézkedésként” indokolhatja meg, hogy 6000 embert az utcára tesz, jóllehet ezzel gúny űz a helyesen értett gazdasági ésszerűségéből.
- Abból az objektív szükségszerűségből, hogy a gazdasági cselekvést közös társadalmi cselekvésként definiáljuk – mivel minden gazdasági cselekvésnek a társadalmi munkamegosztás gyakorlata szolgál alapjául –, a társadalomban végzett szubjektív cselekvés lett, vagyis az egyén szerződéseket köt, érvényesíti a jogait, követi az érdekeit, megbeszéléseket folytat, és persze tekintettel is van másokra vagy segítséget is nyújt. Ezért van az, hogy a gazdaságnak notóriusan nehezebb esik fölvennie rendszerébe olyan dolgokat, mint a közösségi javak (a klíma, a tengerek tisztasága, a fajok védelme, a népegészség, a barátságosság az idegenek iránt). A német cégek csak akkor látnak elméleti ösztönzést arra, hogy részt vegyenek ifjúsági központok finanszírozásában, ha pénzben mérhetővé válik, mennyi megbízást veszített el a német gazdaság a fiatalok idegenellenes kihágásai miatt. Micsoda értelmetlen és drága szülőköröség!

Nem örök törvény

Azért bocsátkoztam bele ilyen részletesen a történelmi összefüggésekbe, hogy világossá tegyem: a gazdasági rendek nem időtlen rendszerek. A történelemben keletkeznek, változnak, elmúlnak. Nem objektív törvények alapján fejlődnek ki, hanem saját kihatásaik és az emberi ráhatások kölcsönös játékában változnak. A korukban fennálló hatalmi viszonyokat tükrözik. Nem abszolút igazságokkal van dolgunk. A jelenlegi közgazdaságtudomány azzal okozza a legnagyobb kárt, hogy úgy csinál, mintha a jelenlegi piaci rendszer esetében időtlen, kijelentéseit illetően mindig érvényes struktúráról, örök törvényről lenne szó. A kapitalizmus is változott. Most új szakaszába lép. Lényegileg határozzák meg az új technológiák, az információ-, a kommunikáció-, a bio- és a géntechnológia, és valószínűleg az is, hogy az eltékozolt természeti környezetet mesterséggel pótoljuk. Nagyobb tőke- és kisebb munkaszükségletű hiperparosodás jön létre, növekvő konkurencia, s a politika és a társadalom növekvő függősége ezektől az uralkodó fejleményektől. Egész régiókat, embercsoportokat és kontinenseket kapcsolnak le (például Afrikát), és juttatnak a permanens válságkezelés állapotába: ingyenkonyha és biztonságmegőrzés magas szinten. Mindazonáltal egyre láthatóbbá válik, hogy a régi azonosítás: a közgazdasági haladás (vagyis a társadalom átkapitalizálása) egyetlen a társadalmi haladásal, már nem állja meg a helyét. (Új), ígéretes teológiai és egyházi gyakorlatra van szükség.

Forrás: Junge Kirche, 2000/10